

ОСВІТА БЕЗ КОРДОНІВ

РОДИГІНА І.В.,

завідувач кафедри педагогіки,
психології та педагогічної творчості
Донецького обласного інституту
підсвідомості педагогічної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент

РОДИГІНА О.М.,

студентка Донецького національного університету

УДК 374: 791 – 2

ОСВІТНІ ІМПЕРАТИВИ У ДЗЕРКАЛІ РАДЯНСЬКОГО КІНО ШАХТАРСЬКОЇ ТЕМАТИКИ 1930-1940-Х РР.

Стаття присвячена аналізу відображення освітнього аспекту радянських фільмів шахтарської тематики. Визначено основні тенденції освіти дорослих у шахтарському середовищі в 30-40-і роки XX ст. Сформульовано освітні імперативи, що були закладені в ідеологічні концепти та суспільну свідомість. На основі прикладів із кінофільмів здійснено експлікацію взаємовпливу художнього образу та об'єктивної реальності.

Ключові слова: освіта, неперервна освіта, кіно, шахтарська тематика, освітні імперативи.

Статья посвящена анализу образовательного аспекта советских кинофильмов шахтерской тематики. Выделены основные тенденции образования взрослых в шахтерской среде в 30-40 годы XX ст. Определены основные образовательные императивы, заложенные в идеологические концепты и общественное сознание. На основе примеров из кинофильмов проведена экспликация взаимовлияния художественного образа и объективной реальности.

Ключевые слова: образование, непрерывное образование, кино, шахтерская тематика, образовательные императивы.

The article deals with the analysis of the educational aspect of the mining theme Soviet cinema. The authors highlight the main trends of the education in the 1930-1940's miners' community. The article contains defining the basic educational imperatives incorporated in the ideological concepts and the social consciousness. Using examples from the movies, there is performed the explication of the mutual influence of an artistic image and an objective reality.

Key words: education, life-long learning, cinema, mining theme, educational imperatives.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

У Радянському Союзі кінотворництво, як і інші галузі, знаходилося під ретельним контролем держави, виконуючи свої функції з максимальною користю для побудови світлого комуністичного майбутнього. Транслюючи певні ідеологічні настанови через прості та близькі історії, кінофільми виступали потужним інструментом пропаганди. Кіно пропонувало той самий омріяний та вистражданий новий світ, надаючи приклади для наслідування – від модних тенденцій до системи цінностей [1].

Серед наскрізних тем радянського кіно різних періодів помітною та показовою є тема навчання. Як відомо, радянська влада створила нову систему освіти, важливою ланкою якої була освіта дорослих. Це нововведення знаходило відображення у кіно протягом багатьох років, проходячи своєрідну еволюцію. Починаючи з формальної присутності – у фільмі «Дівчина з коробкою» (1927 р., реж. Б. Барнет) один з головних героїв приїздить до Москви для навчання на рабфаці, – закінчуючи «Весною на Зарічній вулиці» (1952 р., реж. Ф. Міронер та М. Худієв) та «Великою перервою» (1972 р., реж. О. Коренєв), де здобуття знань

працюючою молоддю є одним з основних мотивів. У контексті цієї еволюції ми можемо розглядати і так звані фільми шахтарської тематики, що були вельми популярними у 30-40-і рр. XX ст.

Донбас мав особливе значення для промисловості Радянського Союзу, і розвиток економічного базису побудови соціалізму мав отримати ще один потужний імпульс завдяки кінематографу. І сьогодні, завдяки мистецьким творам того часу, ми маємо змогу досліджувати та аналізувати ідеологічні конструкти та їхні впливи на радянське суспільство.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Історія розвитку радянського кіно знайшла відображення у багатьох працях, що були створені у різні часи. Серед безпосередньо радянських праць можна, зокрема, виділити роботи Н. Лебедева «Очерки истории кино СССР» [2], А. Жукова «Українське радянське кіномистецтво, 1930-1941 рр.», І. Корнієнко «Півстоліття українського радянського кіно» та двотомну «Історію українського радянського кіно», в яких було дано історичний огляд радянського кіно.

За часів Незалежності більшість дослідників звертається до тем впливу на кінематограф

тоталітаризму, сталінського режиму, принципів соцреалізму. У цей час було видано праці Є. Добренка «Музей революції: советское кино и сталинский исторический нарратив», С. Безклубенко «Українське кіно. Начерк історії», О. Роготченко «Соціалістичний реалізм і тоталітаризм» [3], О. Мусієнко «Українське кіно: тексти та контекст», «Кіно і міфологеми тоталітарної доби».

Проте слід зазначити, що освітній аспект у радянському кіно шахтарської тематики не є достатньо дослідженим та потребує подальшої розробки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз освітнього аспекту змісту радянського кіно шахтарської тематики 1930 – 40-х рр. та визначення освітніх імперативів, що виступають експлікацією взаємовпливу художнього образу та об'єктивної реальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, серед фільмів шахтарської тематики вважаємо доцільним виокремити наступні: «Ентузіазм: Симфонія Донбасу» (1930 р., реж. Дзига Вертов), «Шахтарі» (1937 р., реж. С. Юткевич), «Велике життя» (1939 р., 1946 р., реж. Л. Луков). Фільм «Ентузіазм: Симфонія Донбасу» було знято відомим режисером-документалістом першої половини ХХ століття Дзигією Вертовим 1930 року. Картина, що ілюструвала індустріальний розвиток регіону, стала одним із перших радянських документальних звукових фільмів і здобула позитивні відгуки як від партійних діячів, так і від кінокритиків з різних країн. Показово, що Чарлі Чаплін вважав «Ентузіазм» однією з найбільш хвилюючих симфоній, поділяючи загальне захоплення цією поезією індустріалізації [4].

Стрічка «Шахтарі» режисера Сергія Юткевича є яскравою ілюстрацією ідеологічного фільму другої половини 30-х рр. ХХ століття. Режисер, у творчості якого згодом наскрізною стане ленінська тема, у картині оспівує важку працю в жорстких умовах та готовність до боротьби за збільшення видобутку вугілля простих життєрадісних працівників.

У творчості режисера Леоніда Лукова шахтарська тема займає помітне місце – крім двох серій «Великого життя», він створив фільми «Це сталося у Донбасі» (1945) та «Донецькі шахтарі» (1950). Перша серія «Великого життя» вийшла на радянські екрани 1939 року, згодом стала лідером прокату, а 1941 року отримала Сталінську премію. 1946 року вийшла друга серія фільму, яку, щоправда, чекала менш вдала доля, ніж її попередниця. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) [5], друга серія «Великого життя» була розкритикована як ідейно та художньо слабкий фільм, що спотворює дійсність, зображає партійних керівників карикатурно та не спроможний відобразити найкращі якості простих радянських робітників.

Стрічку заборонили до показу на великому екрані, вона була забута до часів «хрущовської відлиги», і тільки 1958 року побачила світ з деякими цензурними змінами.

Як свідчить статистика, за даними на 1926 р. 15% працівників у Донбасі були неписьменними, і на XIV та XV з'їздах ВКП(б) наголошувалося на необхідності підняття культурного (а в першу чергу – освітнього) рівня робітників. Задля здійснення цього завдання 1928 року було розпочато культпохід, що організував широкі маси на боротьбу за загальну грамотність. У навчальному процесі були задіяні інженери, техніки і навіть їхні дружини. У радянських традиціях, згодом це переросло у загальнодонецьке змагання за найкраще проведення роботи з ліквідації неписьменності [6].

На об'єднаному пленумі ЦК та ЦК ВКП(б) у жовтні 1927 року, під час розгляду першого п'ятирічного плану, велику увагу було приділено раціоналізації виробництва. Наголошувалося, що керівництво має сприяти раціоналізаторським ініціативам як потужному рушію розвитку радянської економіки [7]. Так, управління «Донвугілля» [8] у колективній угоді на 1930 рік зобов'язувалося забезпечити виконання передбачених технічно-виробничих та раціоналізаторських заходів.

Стаханівський рух, що 1935 року змінив підхід до виробництва, значною мірою вплинув і на професійну, і на загальну освіту шахтарів. Так, на шахті «Центральна-Ірміне» було відкрито школу молодих стахановців. Шахтний комітет комсомолу влаштував «стіл стахановських консультацій», де кожен бажаючий міг отримати інформацію про передові методи праці і навіть було створено спеціальний «стаханівський семінар», головним призначенням якого були обмін досвідом та популяризація новаторського методу.

Було вжито заходів щодо ліквідації неписьменності та малописьменності серед стахановців – за шахтарями були закріплені шкільні вчителі. З 1 квітня 1936 р. за рішеннями бюро Донецького обкому КП(б)У та Першого вседонецького зльоту стахановців-майстрів вугілля, що відбувся у січні 1936 р., спеціальні комісії з керівників вугільних трестів, секретарів партійних і комсомольських комітетів, голів профспілкових комітетів почали відбирати кращих стахановців для навчання в Донецькому заочному індустріальному інституті. З них мали підготувати 500 гірничих інженерів та 1000 техніків.

Також стахановці могли потрапити на навчання до Всесоюзної промислової академії у Москві навіть без необхідної загальноосвітньої підготовки. Так, 1936 року її студентами стали Олексій Стаханов, Дмитро Концедалов, у 1937 р. – молоді шахтарі Кадіївської шахти ім. Ілліча Василь Ткаченко і

Володимир Баландін. На час навчання їм було надано добрі стипендії та мебльовані квартири з телефоном [9].

На початку фільму «Велике життя» можемо побачити епізод навчання головного героя – Харитона Балуну. Він сидить за столом, збентежено дивлячись на відповідальну піонерку, що читає йому арифметичну задачу: «В бассейн проведено три трубы, первая наполняет бассейн за 15 часов, вторая – за 13, третья выливает всю воду за 10 часов. Какая часть бассейна наполняется, если открыты все три трубы на 1 час?».

Як талановитий шахтар-трудівник, Харитон розуміє важливість освіти і працює над її здобуттям, хоча й виконання цього завдання виявляється більш складною справою, ніж встановлення рекордів у шахтних лавах. Цей сюжетний хід перекликається з історією одного з батьків стахановського руху, Дмитра Концедалова. На початку своєї кар'єри, не вміючи читати та писати, він вважав, що для шахтаря ці навички не є необхідними. Проте згодом він змінив свою думку та наголошував на важливості освіти, лише за допомогою якої можливо пізнати та змінити світ [6]. Це твердження є співзвучним з відомою фразою К. Маркса: «Философы лишь различным образом объясняли мир, но дело заключается в том, чтобы изменить его» (11 теза про Фейербаха) [10].

Для підкреслення важливості здобуття освіти творці «Великого життя» вкладають у вуста безвідповідальних приятелів Балуну – Вані Курського та Макара Ляготіна – зневажливі репліки: «Ишь, в арифметику углубился! Желает показать себя в полном блеске, выламывает из себя этакого бухгалтера!», «В герои лезет. Студент!». Разом з конфліктом у попередній сцені, коли вони запрошують Харитона пропустити по чарочці-другій, але він відмовляється, пояснюючи це необхідністю навчатися, ніби дає усвідомити глядачеві, що завдяки своїм заняттям успішний шахтар не тільки отримує знання, але й облагородиться, стане моральним прикладом для менш цілеспрямованих та свідомих товаришів.

В умовах індустріалізації надзвичайно важливого значення набувала професійна освіта працівників. «Ентузіазм: Симфонія Донбасу» документально зафіксував процес навчання та підготовки шахтарів до умов праці у немеханізованих та застарілих шахтах. Сьогодні непідготовленому глядачеві ці сцени можуть здатися досить дивними та смішними. Учні на свіжому повітрі практикувалися орієнтуватися у низьких та вузьких шахтних лавах, тому шикувалися в колону та ходили зі схиленими спинами на напівзігнутих ногах. Вервечкою за серпантинною траєкторією рухалися майбутні шахтарі, механічно повторюючи завчені рухи, передбачені технологічним процесом.

Лежачи на боку, вони завзято рубали уявне вугілля, доводячи ці рухи до автоматизму.

Завдяки монтажу¹ сцени навчання безпосередньо чергуються зі сценами праці у шахті. Цей прийом створює своєрідну кінематографічну симфонію, що наочно демонструє принцип єдності теорії та практики. Монтаж дозволяє створити насичене кінополотно, а періодичність зміни сцен сприяє підсвідомому ототожненню зображених у них героїв.

Управління «Донвугілля» брало на себе зобов'язання утримувати власним коштом школи гірничопромислового учнівства та спеціальні професійні курси – десятників, машиністів врубових машин, забійників на пневматичних молотках та інші. Крім цього, існували курси підвищення кваліфікації, культурного рівня та підготовки до вишів та технікумів. Після закінчення шкіл спеціалістам гарантували робочі місця із перспективою кар'єрного росту [7].

Головною стаціонарною формою підготовки кваліфікованих робочих були школи ФЗУ, важлива роль належала професійним курсам без відриву від виробництва. Також популярними були методи індивідуального та бригадного навчання. Згодом ФЗУ набувають статусу головної ланки у підготовці шахтарів, і кількість подібних закладів швидко збільшується [6].

Проте, незважаючи на важливість професійної освіти, у фільмах досить помітним є мотив «природженого шахтаря» – який, не маючи достатньої освіти, спроможний на інтуїтивному рівні відчувати свою роботу, який у процесі праці збагачується важливими навичками та здатен навчити цього інших. Найяскравішою ілюстрацією у даному випадку є герой стрічки «Велике життя», старий шахтар Козодоев. Перша частина фільму зображує мітинг на честь рекорду працівника, звідки ми дізнаємося, що він 50 років працював шахтарем, але досяг успіхів саме завдяки ефективній мотивації з боку влади: «Ты, товарищ Козодоев, старайся – на тебя партия смотрит». Наприкінці другої частини «Великого життя» його, як людину, що майже все своє життя провела у шахтних лавах, звільняють від важкої фізичної праці та дарують відповідальну та почесну місію – бути педагогом для молодих шахтарів, завдяки яким у майбутньому буде відновлено вугільну галузь.

Ще одним «природженим шахтарем» є герой фільму «Шахтарі» Матвій Бобильов. У другій половині картини він каже секретарю райкому Примаку: «Из меня толк выйти должен, я в себе большую силу чувствую», спочатку не розуміючи, у чому саме полягає його талант. Його наречена,

¹ Дзига Вертов надавав монтажу особливого значення, вважаючи, що, вдало використовуючи технічні можливості, можна обійтися без сценарію та акторської гри

Галка-шахтарка, має чудовий голос, почувши який, в минулому оперний співак Петро Цезаревич починає з нею індивідуальні заняття з вокалу.

Матвій Бобильов, спостерігаючи стрімке творче зростання Галки, також намагається знайти себе на акторській ниві. Пафосне, але надзвичайно бездарне декламування «Дон Жуана» виглядає гротескно, викликає нерозуміння і неприйняття. Але згодом приходить усвідомлення, що успіху можна досягти у будь-якій справі, аби мати до неї хист. Сьогодні ця трактовка сприймається нами співзвучною до ідеї «сродної праці» Григорія Сковороди. І Матвій реалізує свої здібності, запропонувавши новий, більш продуктивний спосіб видобутку вугілля: «Я не професор, но могу доказать, что можно рубить в пять раз больше».

Полярні приклади з кінофільмів дозволяють трактувати всезагальну освіту в шахтарському середовищі як тенденцію. Так, малограмотний Харитон Балун опановує арифметичні задачі. У свою чергу, Прима, який має технічну освіту, вивчає наукові праці з гірничої справи, актуальні на той час розробки з вугледобування. Між цими граничними варіантами – сотні й тисячі працівників, які підвищують свій освітній і культурний рівень, здійснюють неперервну освіту, сприяють раціоналізації виробництва.

Саме завдяки ініціативним, винахідливим шахтарям, які спираються на власний досвід та відчуття, вугледобувна галузь мала рухатися вперед, підтримуючи Радянську країну на шляху до комунізму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Радянське кіно 1930-х – 1940-х років можна розглядати як своєрідний «лакусовий папірець» тогочасних ідеологічних тенденцій. Серед багатьох аспектів життя суспільства, що були відтворені на кіноекранах, освітній був одним із найпопулярніших, а, отже, і найважливіших для влади. У фільмах шахтарської тематики виняткова важливість навчання та освіти різноманітно ілюструється, як у контексті особистісного (індивідуального) розвитку працівників, так і в якості стратегічного фактору розвитку промисловості держави та суспільства.

Надзвичайне значення освіти та широка презентованість освітнього пласту у фільмах шахтарської тематики дозволяє простежити взаємозв'язок у системі «художній образ – реалії життя». З одного боку, наведені приклади ілюструють реальні тенденції у виробничій сфері, реальну необхідність підвищення освітнього і культурного рівня працівників шахт. З іншого боку, художній образ шахтаря з книжкою, який дбає про своє інтелектуальне зростання, – це формування суспільної думки щодо важливості та необхідності навчання, створення позитивного іміджу освіченого

працівника, здатного до ефективнішої праці та, як наслідок, потужний стимул активного поширення цих тенденцій в реальному житті.

Узагальнення освітніх тенденцій, продемонстрованих у кінофільмах шахтарської тематики 30-40-х рр., дозволяє визначити освітні імперативи, що були закладені в ідеологічні концепти та суспільну свідомість.

1. Навчайся все життя.

І піонери, що марширують під прапором, і дорослі шахтарі, які після виснажливої роботи сідають за книжки, мають навчатися. Життя вимагає перманентного вдосконалення і неперервної освіти.

2. Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь!

Виробнича діяльність шахтарів потребує певних практичних навичок, які формуються лише завдяки навчанню. І цей підхід має характеризувати не тільки професіоналізм шахтарів, але й внутрішню сутність нової радянської людини, яка здатна почати з нуля, не відступає перед труднощами, може отримати бажане та стати господарем свого життя.

3. Знайди своє покликання.

Найбільшого успіху можуть досягти люди, які здійснюють власну освітню і професійну діяльність з урахуванням реалізації своїх природних нахилів та здібностей. Це виступає не тільки інструментом особистісного зростання, але й сприяє загальнодержавному розвитку.

Список джерел:

1. Родигіна, О.М. Діалектичні суперечності тоталітарної дійсності у творах радянського кінематографа 1930-40-х рр.. / О. Родигіна // Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету. Том 1. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С.171-175.
2. Лебедев, Н.А. Очерки истории кино СССР. Немое кино: 1918 – 1934 годы / Н.А. Лебедев. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/kino/15.htm>
3. Роготченко, О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / О. Роготченко. – К.: Фенікс, 2007. — 608 с.
4. Мусский, И.А. 100 великих режиссеров. / И.А. Мусский. – М.: Вече, 2004. – С. 168.
5. Постановление Оргбюро ЦК ВКП (б) О кинофильме «Большая жизнь» 4 сентября 1946 г. // Литературная газета. – 1946. – 14 сентября.
6. История рабочих Донбасса (в 2 томах) / [ред. Ю.Ю. Кондуфор и др.]. – К.: Ин-т истории АН УССР, 1981. – Т.1. – С. 262.
7. Коллективный договор Донугля и Всеукраинского комитета союза горнорабочих на 1930 год. – Харьков: Издание Донугля и ВУКа СГ, 1929. – 118 с.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1953). Часть 2 (1925-1953). – М.: Госполитиздат, 1953. – 1204 с.
9. Климов, А. Участь молодых работников промышленности Донбасу в стахановському русі у другій половині 30-х рр. XX ст. / А. Климов // Краєзнавство — 2010. — № 4. — С. 102-109.
10. Маркс, К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 3. – С. 1-4.